

Bartłomiej Michalak

**BADANIE ZALEŻNOŚCI POMIĘDZY SYSTEMEM
WYBORCZYM A SYSTEMEM PARTYJNYM PRZY
WYKORZYSTANIU METODY INDEKSOWEJ.
Przypadek mieszanych systemów wyborczych
w Rosji i na Ukrainie oraz proporcjonalnej
reprezentacji w Polsce**

SYSTEM WYBORCZY JEST jedną z trzech zmiennych niezależnych kształtujących strukturę systemu partyjnego¹. Na system partyjny składają się natomiast dwie płaszczyzny międzypartyjnej rywalizacji: wyborcza i parlamentarna. Dla pierwszej z nich kluczową jednostką konkurencyjnej przewagi są głosy wyborców. Dla drugiej, mandaty kontrolowane przez frakcję danej partii w parlamencie. Pomiedzy tymi dwoma aspektami partyjnej rywalizacji znajduje się funkcjonalna domena systemu wyborczego, którego istotą jest konwersja wyników wyborczych w parlamentarny system partyjny. Przez kierunek i stopień w jakim prawo wyborcze modyfikuje wyborcze wyniki, system wyborczy będzie wpływać na strukturę systemu partyjnego w parlamencie. W tym kontekście można wyróżnić dwa rodzaje wpływu: „bliższy” (*proximal impact*), gdzie ten wywiera bezpośredni nacisk na proces transformacji głosów na mandaty zaraz po zakończeniu pojedynczej elekcji oraz „dalszy” (*distal impact*), gdzie skutki oddziaływania systemu wyborczego – zarówno dla systemu parlamentarnego, jak i dla niego samego – następują w ciągu kilku elekcji i stanowią konsekwencję działania jego „bliższych” efektów².

¹ Obok struktury podziałów socjopolitycznych i obowiązującego w danym państwie modelu kultury politycznej.

² D. Rae, *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Hale 1971, s. 63–64, 133–134.

Alan Siaroff, w ślad za Dieterem Nohlenem³, opisuje sześć szczegółowych efektów generowanych przez system wyborczy w obrębie systemu partyjnego. Są to: mechaniczna koncentracja systemu partyjnego, wykluczenie partii małych, wzmacnianie największych partii, wzmocnienie najsilniejszej partii, częstotliwość uzyskiwania większości parlamentarnych przez największą partię w parlamencie oraz sprzyjanie „sztucznym”⁴ większościom parlamentarnym⁵. Co bardzo istotne w kontekście badań porównawczych, te centralne właściwości każdego systemu partyjnego z łatwością można poddać analizom ilościowym dzięki wykorzystaniu metody indeksowej.

CZYM BADAĆ EFEKTY DZIAŁANIA SYSTEMÓW WYBORCZYCH?

By zbadać właściwości systemu partyjnego na arenie parlamentarnej możemy wykorzystać do tego cały szereg prostych wskaźników opartych na bardzo łatwo dostępnych, a jednocześnie pewnych danych, które co istotne nie wymagają wykonywania praktycznie żadnych skomplikowanych czynności o charakterze pomiarowym. Wśród tych wskaźników możemy wyróżnić: liczbę partii parlamentarnych, odsetek mandatów partii posiadającej największą frakcję w parlamencie, odsetek mandatów dwóch najsilniejszych partii w parlamencie, najmniejszą liczbę partii niezbędną do uformowania większościowej koalicji w parlamencie (koalicji minimalnie zwycięskiej). Jednak one tylko opisują strukturę systemu partyjnego. Problemem jest natomiast uchwycenie empirycznej relacji pomiędzy nimi, czyli jakie efekty system wyborczy generuje w obszarze partyjnej rywalizacji?⁶

Prezentując systemy partyjne często charakteryzujemy je przez pryzmat liczby partii politycznych w nich funkcjonujących. Mówimy zatem o systemach dwupartyjnych, dwu-i-półpartyjnych czy wielopartyjnych. Tymczasem ilość partii politycznych jest jedną z najczęściej wykorzystywanych zmiennych w politycznych analizach, kluczową dla badania systemu partyjnego. Oczywiście system partyjny

³ Zob. D. Nohlen, *Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych*, Warszawa 2004, s. 124, 180.

⁴ Czyli takim, które nie wystąpiłyby, gdyby nie deformujące działanie reguł systemu wyborczego. Z większością „sztuczną” mamy do czynienia wtedy, gdy jakaś partia polityczna posiada bezwzględną większość mandatów w parlamencie, mimo że nie zdobyła takiej większości głosów.

⁵ A. Siaroff, *Comparative European Party Systems. An Analysis of Parliamentary Elections since 1945*, New York-London 2000, s. 89–90.

⁶ D. Rae, op.cit., s. 64.

to coś więcej niż tylko suma tworzących go partii, jednak nie jest możliwe badanie jego struktury bez wiedzy na temat tego ilu graczy znajduje się w jego obrębie⁷. Należy jednak pamiętać, że nie każda partia w danym systemie ma takie same znaczenie polityczne, a zidentyfikowanie struktury systemu partyjnego jedynie w oparciu o ich nominalną liczbę jest błędem. Najpierw trzeba więc odpowiedzieć na pytanie „jak liczyć partie polityczne”, by w ten sposób uchwycić liczbę partii faktycznie decydujących o istocie konkretnego systemu partyjnego. Inaczej ujmując, trzeba poznać liczbę partii relewantnych⁸.

Do pomiaru liczby partii na poziomie parlamentarnym można wykorzystać trzy indeksy: podmiotów, które zdobyły co najmniej 1 mandat w parlamencie (N_0), siły partii o największej liczbie mandatów w parlamencie (N_∞) oraz efektywnej liczby partii (N_s)⁹. Pierwszy ze wskaźników jest najprostszym do skalkulowania i intuicyjnie oczywistym. Zaproponował go klasyk w obszarze badań porównawczych systemów wyborczych Douglas Rae jeszcze pod koniec lat 60. minionego wieku¹⁰.

N_0 = liczba podmiotów (partii politycznych) dysponujących co najmniej 1 mandatem w parlamencie.

N_0 daje nam informację o największej możliwej liczbie partii tworzących strukturę systemu partyjnego w badanym organie przedstawicielskim. Załóżmy, że w hipotetycznym parlamencie rozkład mandatów wygląda następująco: 48%, 25%, 13%, 9%, 4%, 1%. Przy takim składzie parlamentu $N_0 = 6$, co sugeruje układ sześciopartyjny. Jednak już na pierwszy rzut oka widać, że nie wszystkie partie w tym przypadku są partiami dla tego systemu znaczącymi. W naszych obliczeniach powinniśmy bowiem uwzględnić rozmiar tych właśnie partii, przede wszystkim zaś ugrupowania zwycięskiego. W tym celu odsetek mandatów partii o największej frakcji parlamentarnej (S_1) poddamy inwersji według poniżej podanego wzoru. Im niższy indeks inwersji tym większą siłą w parlamencie dysponuje zwycięskie

⁷ R. Taagepera, *Predicting Party Sizes. The Logic of Simple Electoral Systems*. Oxford 2007, s. 47–48.

⁸ G. Sartori, *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives, and Outcomes*, New York 1997, s. 32–33.

⁹ Pisząc w tym przypadku o liczbie partii politycznych mam na myśli nie tylko partie polityczne *sensu stricto*, ale również wszystkie inne podmioty polityczne, które wg definicji prawnej nie muszą być partiami politycznymi, ale wprowadziły do parlamentu swoich przedstawicieli. Oczywiście w warunkach współczesnych demokracji w przytłaczającej większości będą to jednak partie polityczne.

¹⁰ Zob. D. Rae, *op.cit.*, s. 64.

ugrupowanie. W naszym przykładzie $S_1 = 0,48$, co daje $N_\infty = 1/0,48 = 2,08$, a to sugeruje układ dwupartyjny.

$$N_\infty = \frac{1}{s_1}$$

Zestawiając wyniki uzyskane dzięki wykorzystaniu tych dwóch wskaźników możemy się pokusić o pewną refleksję. Tak jak N_0 zdecydowanie przeszacował liczbę partii relewantnych, tak N_∞ ją zaniżył¹¹. Z drugiej strony, obydwa indeksy zarysowały obszar w jakim będziemy się poruszać by znaleźć ich właściwą liczbę. W naszym przykładzie wartość ta będzie się sytuowała w przedziale od 2 do 6 partii.

Interesują nas więc nie wszystkie partie obecne w parlamencie, ale tylko te które są na tym poziomie *efektywne*, czyli wywierają realny wpływ na system w jakim funkcjonują. Potrzebujemy zatem wskaźnika uwzględniającego ich rozmiar, czyli wielkość wynikającą z kontrolowanej liczby mandatów w danym parlamencie. Efektywna liczba partii¹² to hipotetyczna liczba partii o równej sile, a więc takich które razem wzięte wywierałyby dokładnie taki sam efekt na stopień fragmentacji systemu partyjnego, jak aktualnie obecne w systemie partie o nierównym rozmiarze. Liczbę tę można skalkulować posługując się poniższym wzorem, gdzie S_i oznacza wielkość frakcji poszczególnych partii w parlamencie wyrażoną w postaci ich odsetka¹³:

$$N_s = \frac{1}{\sum s_i^2}$$

Wykorzystując zaproponowane wcześniej wartości możemy ustalić efektywną liczbę partii w hipotetycznie rozważanym systemie partyjnym $N_s = 1/(0,482 + 0,252 + 0,132 + 0,092 + 0,042 + 0,012) = 1/0,3196 = 3,13$. Wyniki pomiaru sugerują, że pod pewnymi względami ten system partyjny zachowuje się tak jakby tworzyły go trzy partie o równej sobie sile, plus czwarta dużo mniejsza. Nie oznacza to bynajmniej, że pod każdym względem system ten zachowuje się jakby istniały w nim tylko cztery partie. Zależność ta jest oczywiście bardziej subtelna¹⁴. Indeks efek-

¹¹ R. Taagapera, op.cit., s. 48.

¹² Wskaźnik ten został zaproponowany przez Marrku Laakso i Reina Taagepera w 1979 r. Zob. M. Laakso, R. Taagepera, *Effective^o Number of Parties: A Measure with Application to West Europe*, „Comparative Political Studies” 1979, vol. 12, nr 1.

¹³ Ibidem, s. 3–4.

¹⁴ R. Taagapera, op.cit., s. 49.

tywnej liczby partii jest w stanie wskazać liczbę partii ważnych w systemie bazując wyłącznie na łatwych do ustalenia, minimalnych danych ilościowych. Jest on również w większości przypadków zdolny do oszacowania tej liczby tak dokładnie, jak tylko pojedynczy indeks bazujący na wielkości frakcji parlamentarnej jest w stanie to zrobić¹⁵. Nie wymaga przy tym, co jest jego ogromną zaletą, żadnej szczegółowej wiedzy na temat danego systemu partyjnego¹⁶. Konceptualnie efektywna liczba partii jest po prostu liczbą partii politycznie istotnych, czy też bardziej wprost, „politycznie realnych” w obrębie systemów partyjnych składających się z partii o zróżnicowanym rozmiarze. W badaniach porównawczych musimy umieć rozróżnić czteropartyjną konstelację składającą się z podmiotów o wielkościach frakcji parlamentarnych 52%, 45%, 2%, 1% jako „efektywnie” dwupartyjną ($N_s = 2,11$) od czteropartyjnej konstelacji 40%, 25%, 20%, 15%, która efektywnie jest przypadkiem wielopartyjności, a ściślej rzecz biorąc niepełnej czteropartyjności ($N_s = 3,51$)¹⁷.

Gdy siła polityczna poszczególnych partii jest bardzo zbliżona, to efektywna liczba partii zazwyczaj równa się liczbie partii w parlamencie (np. gdy istnieją trzy partie o zbliżonym rozmiarze to $N_s = 3,0$). Jednak w chwili, kiedy pojawia się dysproporcja w sile politycznej któregoś z ugrupowań, to indeks przybiera wartość niższą niż faktyczna liczba partii. Wielkość frakcji parlamentarnych pięciu partii 45%, 20%, 15%, 10%, 10% da nam wartość miernika równą 3,5. Z tego też powodu najbardziej właściwym rozwiązaniem w przypadku stosowania indeksu efektywnej liczby partii jest skorelowanie go z faktyczną liczbą partii funkcjonującą w parla-

¹⁵ Należy w tym miejscu podkreślić, że indeks efektywnej liczby partii jest obciążony obciążeniami, które w pewnych sytuacjach mogą powodować zniekształcenia pomiaru. Z tego powodu w literaturze przedmiotu od dawna trwa dyskusja na temat jego zastąpienia innymi miernikami. Szerzej na ten temat zob. przede wszystkim: R. Taagepera, *Supplementing the Effective Number of Parties*, „Electoral Studies” 1999, vol. 18, nr 4; P. Dunleavy, F. Bouček, *Constructing the Number of Parties*, „Party Politics” 2003, vol. 9, nr 3; P. Dumont, J.-F. Caulier, *The Effective Number of Relevant Parties: How Voting Power Improves Laakso-Taagepera's index*; <http://centres.fusl.ac.be/CEREC/document/people/caulier/enrp.pdf>; odczyt z dn. 24.06.2012; R. Taggepera, *Predicting...*, s. 57–59, 63–64; R. Kline, *How We Count Counts: The Empirical Effects of Using Coalitional Potential to Measure the Effective Number of Parties*, „Electoral Studies” 2009, vol. 28, nr 2; G.V. Golosov, *The Effective Number of Parties. A New Approach*, „Party Politics” 2010, vol. 16, nr 2; B. Michalak, *The Usefulness of the Index Method for the Analysis of the Relevance of Political Parties*, „Atheaneum. Polish Political Science Studies” 2011, nr 29; B. Grofman, R. Kline, *How Many Political Parties are There, Really? A New Measure of the Ideologically Cognizable Number of Parties/Party Groupings*, „Party Politics” 2011, vol. 18, nr 4.

¹⁶ R. Taagepera, *Supplementing...*, s. 498.

¹⁷ G.V. Golosov, *op.cit.*, s. 171.

mencie N_0 . Jeżeli wartość obydwu wskaźników różni się w odniesieniu do liczb całkowitych, mamy wtedy do czynienia z systemem, w którym określona partia lub partie notują lepsze rezultaty wyborcze od pozostałych, czyli są silniejsze politycznie¹⁸.

Kolejną ważną i bezpośrednio obserwowalną konsekwencją działania systemu wyborczego jest stopień w jakim redukuje on liczbę partii na poziomie parlamentarnym. Giovanni Sartori twierdzi wprost: „system wyborczy kontroluje liczbę partii”¹⁹. Ten wpływ systemu wyborczego na ilość partii politycznych nazywany jest efektem redukcyjnym, przy czym może on się różnić ze względu na swoje natężenie. System wyborczy albo redukuje liczbę partii, albo będzie nieefektywny. Nie jest ani możliwe technicznie, ani pożądane politycznie, by absolutnie wszystkie partie polityczne działające w danym kraju miały swoją reprezentację na forum parlamentu. Jedną z podstawowych funkcji wyborów jest bowiem selekcja. Nie może być zatem mowy o żadnym zjawisku multiplikacji partii za pośrednictwem systemu wyborczego²⁰. Oznacza to, że wszystkie systemy wyborcze mają redukcyjny wpływ na liczbę partii politycznych obecnych na arenie parlamentarnej w porównaniu do areny wyborczej. Zwiększenie liczby partii w parlamencie charakteryzujące rzekomo systemy proporcjonalne jest swego rodzaju „złudzeniem”, które powstaje kiedy porównujemy efekty ich działania do systemów większościowych²¹. Bez względu na rodzaj zastosowanej formuły wyborczej, liczba partii reprezentowanych w parlamencie jest z reguły niższa niż partii startujących w wyborach. Im mniejsza redukcja partii na poziomie parlamentarnym, tym większa fragmentacja systemu partyjnego i na odwrót.

Porównując ze sobą takie wartości jak liczba partii biorących udział w wyborach z liczbą partii, które znalazły się w parlamencie, uzyskujemy prostą informację na temat stopnia ich redukcji. Nie jest to jednak wiedza, która pozwalałaby nam precyzyjnie określić siłę działania tego efektu. Jak już wiemy, kluczowe znaczenie dla systemu partyjnego ma bowiem nie liczba wszystkich obecnych w nim partii, ale tylko tych efektywnych. Dlatego poziom redukcji systemów wyborczych powinniśmy badać tylko w odniesieniu do nich. Z pomocą raz jeszcze przychodzi więc indeks efektywnej liczby partii, którym z powodzeniem możemy się posłużyć

¹⁸ B. Michalak, *Partie polityczne i systemy partyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2010, s. 139–140.

¹⁹ G. Sartori, *The Party-Effects of Electoral Systems*, „Israel Affairs” 1999, vol. 6, nr 2, s. 24.

²⁰ Idem, *Comparative...*, s. 32.

²¹ D. Nohlen, *op.cit.*, s. 124.

zarówno w odniesieniu do wyborczego, jak i parlamentarnego poziomu funkcjonowania systemu partyjnego²². Konfrontując ze sobą wskazania obydwu indeksów jesteśmy w stanie precyzyjnie zmierzyć redukcyjną siłę oddziaływania systemu wyborczego na system partyjny. Wskaźnik na *względną redukcję liczby partii* zaproponowali R. Taagepera i M. Shugart²³. W polskiej literaturze przedmiotu indeks ten funkcjonuje pod nieco inną nazwą jako wskaźnik redukcji efektywnej liczby partii politycznych²⁴.

$$W_r = \frac{N_v - N_s}{N_v} \times 100$$

ZASTOSOWANIE METODY INDEKSOWEJ W KONKRETNÝCH BADANIACH

By lepiej zrozumieć możliwości, jakie daje nam metoda indeksowa, rozważmy dwa przykładowe badania.

Przykład nr 1

Załóżmy, że interesuje nas relacja pomiędzy mieszanym systemem wyborczym²⁵ a stopniem koncentracji systemu partyjnego. Koncentracja jest zjawiskiem odwrotnym do fragmentacji (rozdrobnienia) systemu partyjnego. Systemy wyborcze poprzez swoje szczegółowe rozwiązania techniczne mogą przyczynić się do koncentracji systemów partyjnych na poziomie parlamentarnym. Zgodnie z twier-

²² Efektywną liczbę partii wyborczych (N_v) obliczamy w ten sam sposób jak efektywną liczbę partii parlamentarnych, z tym że zamiast odsetka mandatów (S_i) podajemy odsetek głosów zdobytych przez kolejne partie polityczne startujące w wyborach (S_v).

²³ Zob. R. Taagepera, S.M. Shugart, *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems*, New Haven & London 1989, s. 273.

²⁴ Por. *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, (red.) A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1997, s. 243.

²⁵ Mieszany systemem wyborczy to taki, który w procesie transformacji głosów w mandaty wykorzystuje więcej niż jedną formułę wyborczą, przy czym jedna z nich jest proporcjonalna, a druga większościowa lub semi-proporcjonalna pod warunkiem, że umożliwiałaby głosowania na indywidualnych kandydatów. F. Ferrara, E.S. Herron, M. Nishikawa, *Mixed Electoral Systems: Contamination and Its Consequences*, New York 2005, s. 17.

dzeniami Maurice Duvergera²⁶, systemy większościowe sprzyjają dwupartyjności (koncentrują system partyjny), a proporcjonalne wielopartyjności (nie przeciwdziałają fragmentacji systemu partyjnego). Interesujące w tym kontekście jest zachowanie mieszanych systemów wyborczych zbudowanych w oparciu o połączenie obydwu klasycznych, a przeciwnych sobie formuł wyborczych.

Do badania wybierzemy państwa stosujące ten sam typ mieszanego systemu wyborczego. Musimy tak dostosować naszą próbę by zminimalizować potencjalne zakłócenia dla uzyskiwanych wyników wytwarzanych przez wpływ innych czynników. Takimi zmiennymi interweniującymi mogą być stopień ustrukturyzowania systemu partyjnego (a więc m.in. czy partie polityczne są stabilnym składnikiem systemu politycznego, czy ich liczba i relacje między nimi zachodzące są względnie stałe), okres historyczny kiedy wykorzystywano ordynację mieszaną, długość jej stosowania, wreszcie *last but no least* kultura polityczna danego kraju. Z tego powodu do analizy wybierzemy państwa które:

1. mieszany system wyborczy przyjęły i odstąpiły od niego mniej więcej w tym samym czasie;
2. w momencie jego wprowadzenie ich systemy partyjne były w stadium tworzenia;
3. zmiana reguł wyborczych poprzedzona była ostrym kryzysem ustrojowym;
4. jednym z głównych założeń, jakie legły u podłoża decyzji o ich wprowadzeniu była chęć decydentów politycznych do wytworzenia impulsu sprzyjającego konsolidacji systemów partyjnych tych państw;
5. charakteryzowały się tym samym typem kultury politycznej i identycznym kontekstem historycznym.

Warunki takie wystąpiły w Rosji i na Ukrainie w latach 90. minionego wieku²⁷.

²⁶ Duverger zaobserwował, że w tych państwach, gdzie wybory odbywają się według formuły większości względnej, system partyjny przybiera kształt rywalizacji dwupartyjnej. Z kolei system większości bezwzględnej oraz reprezentacja proporcjonalna sprzyjają systemowi wielopartyjnemu. Zob. M. Duverger, *Political Parties. Their Organization and Activity in the Modern State*, London 1967, s. 216–255.

²⁷ Rezultaty tego badania zostały dokładnie omówione w odniesieniu do Rosji w: B. Michalak, *Mieszane systemy wyborcze na przykładzie Włoch i Rosji. Ordynacja doskonała czy niespełnione nadzieje?*, „Studia BAS” 2011, nr 3, s. 51–71.

Tabela 1. Założenia badania dotyczącego koncentracji systemu partyjnego w obrębie mieszanych systemów wyborczych

Problem badawczy: Badanie wpływu mieszanych systemów wyborczych na stopień koncentracji systemu partyjnego.

Cele poznawcze badania:

1. Zidentyfikowanie poziomu koncentracji systemu partyjnego wytworzonego przez funkcjonowanie poszczególnych komponentów (segmentu większościowego i proporcjonalnego) mieszanego systemu wyborczego.
2. Porównanie koncentracji generowanej przez poszczególne komponenty systemu mieszanego w różnych państwach stosujących ten sam typ systemu mieszanego.
3. Porównanie uzyskanych wyników do średnich wartości koncentracji rejestrowanych w państwach stosujących klasyczny system większościowy lub proporcjonalny.

Konceptualizacja:

Koncentracja systemu partyjnego oznacza mniej partii politycznych na poziomie parlamentarnym oraz skumulowanie większości mandatów w obrębie 1–2 największych ugrupowań oraz brak partii dysponujących bardzo małą liczbą mandatów.

Hipotezy badawcze:

1. Poziom koncentracji systemu partyjnego w segmencie większościowym będzie wyższy niż w segmencie proporcjonalnym.
2. Koncentracja systemów partyjnych w państwach stosujących mieszane systemy wyborcze będzie mniejsza niż w państwach stosujących „czysty” system większościowy i wyższa w porównaniu do systemów proporcjonalnych.

Operacjonalizacja:

Większa koncentracja systemu partyjnego to:

1. mniejsza liczba partii w parlamencie;
2. więcej mandatów w posiadaniu najsilniejszej partii w parlamencie;
3. wszystkie partie dysponują frakcją parlamentarną większą niż 5% ogółu miejsc w parlamencie.

Wskaźniki:

Następujące wskaźniki pozwolą na zidentyfikowanie poszczególnych symptomów koncentracji systemu partyjnego:

1. Liczba partii obecnych w parlamencie (N_0) oraz indeks efektywnej liczby partii parlamentarnych (N_s).
2. Siła partii o największej liczbie mandatów w parlamencie (N_∞).
3. Liczba podmiotów, które w danym (sub)systemie zdobyły więcej niż 5% ogólnej liczby mandatów ($N_0 > 5$).

Metoda: Analiza indeksowa.

Okres badania: Wszystkie elekcje przeprowadzone w czasie obowiązywania mieszanego systemu wyborczego.

Uzasadnienie wyboru okresu badania: Okres badania obejmuje wszystkie elekcje przeprowadzone pod rządami ordynacji mieszanych.

Próba: Rosja, Ukraina.

Uzasadnienie wyboru próby badawczej: Porównywane są państwa, które wprowadziły ten sam typ systemu mieszanego (paralelny) charakteryzujący się identycznymi rozwiązaniami technicznymi w zakresie zastosowanych formuł wyborczych, liczby obsadzanych mandatów, proporcji mandatów pomiędzy obydwoma subsystemami, struktury okręgów wyborczych, struktury głosu.

Jednostka analizy: Wyniki poszczególnych elekcji w rozbiciu na obydwie subsystemy.

Tabela 2. Wyniki badania dotyczącego koncentracji systemu partyjnego w obrębie mieszanych systemów wyborczych

	Wskaźnik	1 elekcja	2 elekcja	3 elekcja	4 elekcja
Rosja		1993	1995	1999	2003
segment większościowy	N_0	153	93	113	75
	N_s	37,2	11,59	14,3	4,42
	N_∞	7,5	3,88	4,7	2,13
	$N_{0>5}$	1	1	2	1
segment proporcjonalny	N_0	8	4	6	8
	N_s	8,22	3,31	4,57	2,79
	N_∞	3,81	2,27	3,36	1,87
	$N_{0>5}$	3	4	4	4
Dla całego systemu	N_0	153	93	114	76
	N_s	14,25	6,14	7,96	3,6
	N_∞	6,6	2,87	3,9	1,99
	$N_{0>5}$	6	4	4	4
Ukraina		1998	2002	-	-
segment większościowy	N_0	130	101		
	N_s	24,91	8,12		
	N_∞	6,08	3,41		
	$N_{0>5}$	1	2		

	Wskaźnik	1 elekcja	2 elekcja	3 elekcja	4 elekcja
segment proporcjonalny	N_0	8	6		
	N_s	4,95	4,67		
	N_∞	2,68	3,21		
	$N_{0>5}$	3	3		
Dla całego systemu	N_0	130	102		
	N_s	9,92	7,10		
	N_∞	3,72	4,05		
	$N_{0>5}$	5	4		

Źródło: M. Gallagher, www.tcd.ie/Political_Science/staff/michael_gallagher/ElSystems/index.php, odczyt z dn. 23.06.2012 oraz obliczenia własne na podstawie danych zawartych w: D. Nohlen, op.cit., 363–367; S. White, *Russia: The Authoritarian Adaptation of an Electoral System*, [w:] *The Politics of Electoral Systems*, (red.) M. Gallagher, P. Mitchell, Oxford–New York 2005, s. 315; http://en.wikipedia.org/wiki/Ukrainian_parliamentary_election,_1998, odczyt z dn. 24.06.2012; http://en.wikipedia.org/wiki/Ukrainian_parliamentary_election,_2002, odczyt z dn. 24.06.2012.

Na podstawie danych uzyskanych dzięki wykorzystaniu opisanych wyżej wskaźników (indeksów) możemy zauważyć, że:

1. W obydwu państwach liczba podmiotów, które uzyskały reprezentację parlamentarną (N_0) była wielokrotnie wyższa dla segmentu większościowego niż dla proporcjonalnego. Największe różnice pojawiły się podczas pierwszej elekcji przeprowadzonej zgodnie z regułami nowo przyjętego systemu mieszanego. W Rosji segment większościowy „wprowadził” do parlamentu dziewiętnaście razy więcej podmiotów politycznych niż segment proporcjonalny, a na Ukrainie ponad szesnaście razy więcej²⁸. Tendencja ta została utrzymana podczas kolejnych wyborów, przy czym rozpiętość pomiędzy obydwooma segmentami w kolejnych elekcjach ulegała powolnej redukcji.
2. W obydwu państwach efektywna liczba partii (N_s) była znacząco wyższa w segmencie większościowym niż proporcjonalnym.
3. W obydwu państwach efektywna liczba partii (N_s) w obu segmentach ulegała systematycznemu zmniejszaniu z elekcji na elekcję (z wyjątkiem elekcji rosyjskiej w 1999 r.).
4. Inwersja frakcji partii o największej liczbie mandatów w parlamencie (N_∞) była zawsze wyższa w segmencie większościowym w porównaniu do propor-

²⁸ Przede wszystkim ze względu na sukcesy wielu kandydatów niezależnych. Zob. W. Sokół, *Geneza i ewolucja systemów wyborczych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Lublin 2007, s. 579.

- cjonalnego. W badanych państwach ulegała ona w kolejnych wyborach redukcji w każdym segmencie (z wyjątkiem elekcji rosyjskiej w 1999 r.).
5. W obydwu państwach liczba podmiotów, które zdobyły w danym (sub)systemie więcej niż 5% ogólnej liczby mandatów obsadzanych w wyborach ($N_0 > 5$) była wyższa w segmencie proporcjonalnym.
 6. Średnia liczba partii parlamentarnych (N_0) w Rosji i na Ukrainie dla segmentu większościowego i całego systemu wyborczego była dużo wyższa niż średnia dla państw stosujących zarówno system większościowy, proporcjonalny, jak również innych państw z systemem mieszanym. Średnia dla segmentów proporcjonalnych obydwu państw mieściła się pomiędzy średnią systemów większościowych i proporcjonalnych²⁹.
 7. Średnia efektywna liczba partii (N_e) na poziomie całego systemu wyborczego (ale również jego podsystemów) plasowała się dużo powyżej średnich wartości odnotowanych dla państw stosujących zarówno system większościowy (zgodnie z przewidywaniami początkowymi), proporcjonalny (niezgodnie z przewidywaniami), jak również pozostałych systemów mieszanych³⁰.

Analizując te wyniki możemy dojść do następujących wniosków:

1. W interesujących nas państwach fragmentacja systemu partyjnego była dużo większa niż w systemach większościowych. Segment proporcjonalny okazał się przy tym, paradoksalnie, komponentem koncentrującym system partyjny. Mniej partii politycznych dostawało się do parlamentu przy pomocy tego subsystemu. Oznacza to, że najsilniejsze ugrupowania zdobywały tutaj więcej mandatów niż w części większościowej, co w odniesieniu do zwycięskich ugrupowań bezpośrednio potwierdza wskaźnik N_∞ .
2. I w Rosji i na Ukrainie system wyborczy nie przyczynił się do koncentracji systemu partyjnego tak jak planowali jego architekci, a jego komponent większościowy wręcz sprzyjał partyjnej fragmentacji.
3. W obydwu państwach z elekcji na elekcję, mimo ogólnej bardzo wysokiego rozdrobnienia systemów partyjnych, następowała powolna ich konsolidacja.
4. Wyniki badań sfalsyfikowały obydwie hipotezy, co oznacza, że oczekiwania względem systemów mieszanych formułowane na podstawie twierdzeń

²⁹ Porównania wartości średnich dokonuje na podstawie danych opublikowanych w: P. Norris, *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*, Cambridge 2004, s. 85.

³⁰ Ibidem, s. 87.

Duvergera (przynajmniej w odniesieniu do Rosji i Ukrainy) nie sprawdziły się, a nawet zadziały przeciwnie do przypuszczeń³¹.

Przykład nr 2

Załóżmy, że interesuje nas stopień, w jakim system wyborczy danego państwa redukuje liczbę partii parlamentarnych na przestrzeni kolejnych elekcji. Jak już zostało napisane, systemy wyborcze nie przenoszą w prosty sposób rozkładu preferencji politycznych wśród elektoratu na podział miejsc w parlamencie pomiędzy partie polityczne. Transformacja głosów na mandaty, jakiej dokonuje system wyborczy powoduje nie tylko zniekształcenie wyniku głosowania (dysproporcjonalność systemu wyborczego), ale również pociąga za sobą działanie redukcyjne (zmniejsza liczbę partii politycznych). Na poziomie parlamentarnym partii politycznych jest mniej niż na poziomie wyborczym. W zależności od szczegółowych rozwiązań technicznych danego systemu wyborczego, przede wszystkim zaś rodzaju formuły wyborczej, metody podziału głosów na mandaty, poziomów dystrybucji mandatów, obecności klauzul zaporowych oraz wielkości okręgów wyborczych, siła redukcji może się zmieniać. Wybierając do porównania państwo, w którym modyfikacji ulegały takie właśnie parametry, możemy zaobserwować w jakim zakresie zmiana określonego elementu systemu wyborczego przekładała się na stopień jego możliwości redukcyjnych. Określone powyżej założenia spełnia Polski system wyborczy do Sejmu RP.

Tabela 3. Założenia badania dotyczącego redukcyjnych właściwości systemu wyborczego

Problem badawczy: Badanie efektu redukcyjnego polskiego systemu wyborczego w wyborach do Sejmu RP.

Cele poznawcze badania:

1. Pomiar redukcji efektywnej liczby partii na przestrzeni kolejnych elekcji.
2. Porównanie wielkości siły redukcyjnej systemu wyborczego w zależności od zmiany jego parametrów.

³¹ Osobnym problemem wymagającym odrębnych badań, przy wykorzystaniu jednak innych metod niż tu omawiane, jest to na ile systemy wyborcze były i są dominującymi w hierarchii czynników determinujących kształt systemów partyjnych tych państw. Szerzej na temat uwarunkowań i konsekwencji reform wyborczych na Ukrainie i w Rosji zob. W. Sokół, op.cit. s. 482–517, 548–587.

Konceptualizacja: Zjawisko redukcji liczby partii politycznych oznacza, że system wyborczy powoduje zmniejszenie (zredukowanie) liczby podmiotów politycznych uzyskujących reprezentację w parlamencie (partii politycznych) w stosunku do liczby podmiotów zabiegających o tę reprezentację (startujących w wyborach).

Hipotezy badawcze:

1. System wyborczy zawsze wpływa redukująco na system partyjny.
2. Obecność w systemie wyborczym elementów wpływających deformująco na wyniki wyborów zwiększa siłę redukcyjną takiego systemu.

Operacjonalizacja:

Większy efekt redukcyjny systemu wyborczego oznacza mniejszą liczbę partii politycznych w parlamencie.

Wskaźniki:

1. Liczba partii obecnych w parlamencie (N_0).
2. Indeks efektywnej liczby partii wyborczych (N_v).
3. Indeks efektywnej liczby partii parlamentarnych (N_s).
4. Wskaźnik redukcji efektywnej liczby partii politycznych (W_r).

Metoda: Metoda indeksowa.

Okres badania: Wszystkie wybory do Sejmu RP przeprowadzone po 1989 r.

Jednostka analizy: Wyniki poszczególnych elekcji.

Tabela 4. Wyniki badania dotyczącego redukcyjnych właściwości systemu wyborczego

Elekcja	1991	1993	1997	2001	2005	2007	2011
Metoda podziału mandatów	Hare-Niemeyer/ St. Laguë (1,4)	d'Hondt/ d'Hondt	d'Hondt/ d'Hondt	St. Laguë (1,4)	d'Hondt	d'Hondt	d'Hondt
Liczba mandatów rozdzielana na poszczególnych poziomach dystrybucji	391/69*	391/69*	391/69*	460	460	460	460
Klauzula zaporowa	-/5%	5%/7%	5%/7%	5%	5%	5%	5%

Elekcja	1991	1993	1997	2001	2005	2007	2011
Średnia wielkość okręgu wyborczego	10,6/69	7,5/69	7,5/69	11,2	11,2	11,2	11,2
N_0	29	7	6	8	7	5	6
N_v	13,86	9,80	4,59	4,50	5,86	3,32	3,74
N_s	10,45	3,88	2,95	3,60	4,63	2,82	3,00
W_r	24,60	60,41	35,73	20,00	20,99	15,06	19,79

* – liczba mandatów obsadzanych z tzw. list krajowych

Źródło: R. Alberski, *Ewolucja systemu wyborczego w Polsce*, [w:] *Transformacja w Polsce i na Ukrainie*, red. A. Antoszewski, A. Kolodia, K. Kowalczyk, Wrocław 2010, s. 147, 151–152 oraz obliczenie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej.

Analiza uzyskanych wyników prowadzi do następujących wniosków:

1. Pozytywnie zweryfikowana została hipoteza nr 1. Bez względu na szczegółowe rozwiązania techniczne i czas przeprowadzania elekcji, wystąpiło zjawisko redukcji efektywnej liczby partii politycznych.
2. Najwyższy współczynnik redukcji wystąpił w 1993 r. po zasadniczej zmianie ordynacji wyborczej polegającej na wprowadzeniu metody d'Hondta dla podziału głosów w mandaty, ustanowienia klauzuli zaporowej dla pierwszego poziomu dystrybucji mandatów z list okręgowych oraz zmniejszeniu średniej wielkości okręgów wyborczych. Wszystkie te zmiany miały na celu ograniczenie proporcjonalności systemu wyborczego do Sejmu by przeciwdziałać fragmentacji systemu partyjnego. Cel ten został osiągnięty. Efektywna liczba partii parlamentarnych spadła z niecałych 10,5 do prawie 4, a wskaźnik redukcji efektywnej liczby partii przekroczył 60.
3. Te same rozwiązania techniczne systemu wyborczego w kolejnej elekcji nie przyniosły już tak znaczącej redukcji partii politycznych, choć nadal była ona wyższa niż dla wyborów z 1991 r. Prowadzi to do wniosku, że siła efektu redukcyjnego zależy nie tylko od parametrów systemu wyborczego, ale również od zachowań uczestników rywalizacji wyborczej. Tezę tę potwierdzają także dane uzyskane z elekcji za lata 2005–2011, gdzie system wyborczy pozostał bez zmian, a mimo to poziom redukcji podlegał wahaniom.
4. Wyniki badań nie potwierdziły uniwersalności hipotezy nr 2. Co prawda wprowadzenie do systemu wyborczego elementów ograniczających proporcjonalność przekłada się na wzrost siły efektu redukcyjnego (świadczą o tym rezultaty elekcji z 1993 i 2005 r.), jednak jego największy wpływ wystąpił

w momencie zasadniczej zmiany systemu wyborczego. W późniejszym czasie siła jego działania ulega pomniejszeniu nawet w porównaniu do rozwiązań mniej deformujących (por. dane z elekcji 2005–2011 z danymi z elekcji 1991 i 2001). Wydaje się więc, że teza o tym, że uczestnicy rywalizacji politycznej „uczą się” reguł nowego systemu wyborczego i stopniowo adaptują do nowej sytuacji zyskuje dodatkowe potwierdzenie. Oznacza to, że partie polityczne szacują swoje możliwości wyborcze i kiedy nie widzą szansy na sukces, same wycofują się z rywalizacji o mandaty. W ten sposób zmniejsza się nie tyle siła redukcyjna danego systemu, ile przenosi na inny poziom. System wyborczy nie redukuje już tak bardzo partii politycznych „mechanicznie”, co bezpośrednio rejestrują omawiane tutaj indeksy, ale raczej „psychologicznie” wskutek samoistnego zmniejszenia liczby podmiotów startujących w wyborach w obawie przed spodziewaną porażką spowodowaną redukcyjnymi możliwościami tego systemu.

PODSUMOWANIE

Przy pomocy zaprezentowanych powyżej wskaźników możemy zbadać relację pomiędzy kształtem systemu wyborczego i strukturą systemu partyjnego w danym państwie, a następnie dokonać porównania uzyskanych wyników z danymi zarejestrowanymi dla innych jednostek. W tym miejscu należy podkreślić, że zaprezentowane tutaj indeksy nie są bynajmniej jedynymi służącymi do badania relacji pomiędzy systemem wyborczym a systemem partyjnym³². Wśród innych, coraz częściej stosowanych wskaźników o dużych walorach eksplanacyjnych należy wskazać przede wszystkim indeks proporcji mandatów najsilniejszej partii (pod względem liczby głosów lub mandatów) do drugiej z kolei oraz drugiej do trzeciej³³. Im wartości te bliższe są jedności, tym różnice pomiędzy danymi partiami są mniej wyraźne. W systemach o wysokim stopniu koncentracji różnice pomiędzy ugrupowaniem pierwszym a drugim są zwykle niewielkie, w przeciwieństwie do tych jakie występują pomiędzy ugrupowaniem drugim a trzecim. Zaletą metody indeksowej jest to, że spośród szerokiego spektrum wskaźników kalkulowanych

³² Rudymentarny przegląd większości tych indeksów znaleźć można w: A. Siaroff, op.cit., s. 27–33.

³³ Indeksy te zaproponował A. Siaroff. Zob. ibidem, s. 32.

w oparciu o takie same dane wejściowe, badacz jest w stanie wybrać te, które najlepiej uwypuklą interesujące go zjawiska.

Metodą indeksową możemy przeprowadzać porównania zarówno pomiędzy wieloma systemami, jak i w obrębie tylko jednego z nich, poddanego badaniu na przestrzeni pewnego czasu. W ten sposób możemy obserwować jak różne rozwiązania techniczne z obszaru prawa wyborczego zmieniają system partyjny. Wniosek taki można sformułować oczywiście przy założeniu, że nie występują inne czynniki (np. typ kultury politycznej) mogące mieć wpływ na system partyjny, są one obecne we wszystkich badanych systemach w ten sam sposób albo potrafimy dokładnie określić siłę wpływu tych czynników. Dobierając do analizy systemy wyborcze różniące się tylko wybranym parametrem jak np. formuła wyborcza, wielkość okręgów wyborczych, metoda podziału głosów na mandaty, klauzula zaporowa, metoda głosowania itd., przy identycznych pozostałych zmiennych, możemy zbadać czy i w jaki sposób różniący się element wpływa na systemy partyjne interesujących nas państw. Jeśli zaś wpływ tego parametru jest taki sam we wszystkich państwach, w których systemy wyborcze wyposażone są w dokładnie tą samą wersję owego parametru, to możemy sformułować uniwersalne twierdzenie o wpływie takiego elementu systemu wyborczego na system partyjny. Z drugiej strony, jeśli do porównania wybierzemy systemy wyborcze o dokładnie takich samych rozwiązaniach technicznych (chodzi oczywiście tylko o te parametry, które mają bądź mogą mieć znaczenie dla transformacji głosów wyborczych w mandaty parlamentarne), to możemy obserwować jak w stosujących je państwach system wyborczy kształtował ilość i rozmiar partii parlamentarnych. To natomiast wyznacza, a czasami wręcz definiuje pole możliwych interakcji w jakich uczestniczą partie polityczne.

Jak pokazały powyższe przykłady, zestawiając ze sobą i właściwie porównując poszczególne indeksy, jesteśmy w stanie uzyskać bardzo dużo informacji o interesujących nas systemach partyjnych oraz konsekwencjach stosowania określonych rozwiązań wyborczych. Jeśli przez metodę rozumiemy zespół teoretycznie uzasadnionych zabiegów koncepcyjnych i praktycznych obejmujących całość postępowania w toku procedury badawczej, to w mojej opinii możemy w tym przypadku mówić z powodzeniem o metodzie, którą ze względu na charakter zastosowanych technik i narzędzi pomiaru, można nazwać „indeksową”. Podejście to, za Reinem Taageperą nazywane jest często „mechanicznym”, gdyż nie bierze ono pod uwagę nic poza liczbą partii i mandatów jakie kontrolują one w parlamencie. Tym samym ignoruje inne ważne dla funkcjonowania każdego systemu partyjnego zmienne, przede wszystkim zaś jego kontekst polityczny, strukturę podziałów socjopolitycz-

nych występujących w danym społeczeństwie itd. Co więcej, praktyka polityczna pokazuje, że niektóre małe partie (w sensie uzyskiwanych głosów i/lub mandatów) mogą w procesie przetargów koalicyjnych znaczyć więcej niż np. duże partie antysystemowe. Omawiane w tym artykule podejście ilościowe z założenia oparte na liczbach, nie da nam informacji pozwalających zidentyfikować tego typu partie. Jednak wykorzystanie metody indeksowej ma tę przewagę, że umożliwia przeprowadzenie dość zaawansowanych i rozległych czaso-przestrzennie porównań bez konieczności gromadzenia i analizowania wielu szczegółowych danych oraz związanego z tym ryzyka powstania zakłóceń spowodowanych „szumem informacyjnym”. Poza tym analiza indeksowa jest tak naprawdę jedyną metodą badawczą, którą możemy zastosować w sytuacji kiedy, poza wynikami wyborów, nie mamy żadnej innej wiedzy na temat systemów partyjnych, które badamy³⁴. Należy też zdać sobie sprawę z tego, że żaden pojedynczy indeks czy nawet ich zestawienie nie da nam nigdy pełnego obrazu konsekwencji politycznych wynikających z danej struktury partyjnej. Porównywanie i klasyfikowanie różnych systemów wiąże się niestety z utratą pewnych informacji na ich temat³⁵.

Poczynione wcześniej obserwacje i refleksje prowadzą do wniosku, że postawione przez Maurice Duvergera pytanie – *jaka jest relacja pomiędzy systemem wyborczym a liczbą partii politycznych?* – bardzo dobrze nadaje się do analiz ilościowych. Badanie systemów wyborczych podlega kwantyfikacji dużo łatwiej niż wiele innych obszarów zainteresowania politologii porównawczej. Jest to rezultat dużej dostępności wielu „twardych” danych³⁶. W porównaniu do innych politycznych fenomenów, systemy wyborcze wiążą się z takimi ilościowymi danymi jak: liczba głosów i mandatów, wielkość okręgów wyborczych, liczba partii politycznych itd. Opierając się na łatwo konceptualizowanych i operacjonalizowanych zmiennych, takich jak mandaty czy głosy oraz – nieco trudniej mierzalnych jak liczba partii – można formułować precyzyjne definicje operacyjne. To ilościowe podejście w analizach relacji łączących systemy wyborcze i systemy partyjne może posłużyć jako wzór do naśladowania w badaniach politologicznych w ogóle. Zdaniem Reina Taagepera i Matthew Shugarta, głosy wyborców mogłyby stać się dzięki temu takim parametrem w politologicznych analizach ilościowych jak masa w fizyce czy pie-

³⁴ R. Taagepera, *Predicting...*, s. 63.

³⁵ R. Taagepera, M.S. Shugart, op.cit., s. 80.

³⁶ M.S. Shugart, *Comparative Electoral Systems Research: The Maturation of a Field and New Challenges Ahead*, [w:] *The Politics of Electoral Systems*, (red.) M. Gallagher, P. Mitchell, Oxford–New York 2001, s. 27.

niądz w ekonomii³⁷. Kompleksowa informacja statystyczna umożliwia badanie skutków działania konkretnych systemów wyborczych w danym państwie. Liczne wskaźniki dostępne przy analizie systemów wyborczych umożliwiają przedstawienie danych w interesującej i czytelnej formie. Badanie konsekwencji politycznych systemów wyborczych (przede wszystkim zaś w obszarze systemów partyjnych) przy wykorzystaniu metod ilościowych daje więc duże możliwości poznawcze³⁸. Wielość indeksów i możliwości ich różnorodnego (w zależności od potrzeb badania) zestawiania w połączeniu z dobrze opisanymi i stosowanymi w naukach społecznych narzędziami statystycznymi stanowi o dużych walorach tego podejścia. Warto więc korzystać z metody indeksowej w komparatystyce systemów politycznych pamiętając jednocześnie o jej ograniczeniach, które mogą być jednak niwelowane przez triangulację metod. Uzupełnienie analizy ilościowej o informacje pozyskane przy wykorzystaniu np. metody obserwacyjnej czy modelu podziałów socjopolitycznych³⁹ może dać pełną wiedzę na temat relacji pomiędzy systemem wyborczym i systemem partyjnym interesującego nas państwa.

³⁷ R. Taagepera, M.S. Shugart, *op.cit.*, s. 5.

³⁸ M. Pierzgałski, *Zastosowanie wybranych metod statystycznych w badaniach systemów wyborczych*, „Studia Wyborcze” 2010, t. 9, s. 41.

³⁹ Szerzej na temat zastosowania modelu podziałów socjopolitycznych do analizy systemów partyjnych zob. w: B. Michalak, *Partie...*, *op.cit.*, s. 204–215.